

Robert Nozick: Anarchie, stát a utopie.

Přeložila Zuzana Gabajová. 1. vydání. Praha: Academia, 2015, 379 stran, ISBN 978-80-200-2509-8.

Kniha *Anarchie, stát a utopie* je jednou z nejlivnějších knih politické teorie 20. století a dozajista nejznámější knihou v rámci libertariánské tradice. Její autor Robert Nozick, který se narodil v New Yorku do rodiny židovských přistěhovalců z Ruska, se proslavil zejména jako profesor filozofie na Harvardu, kde působil od roku 1969 *de facto* až do své smrti v roce 2002. Ačkoliv je *Anarchie, stát a utopie* zřejmě jeho nejznámější knihou, napsal řadu dalších významných publikací o otázkách metafyziky, epistemologie či filozofie vědy, jako například *The Examined Life* (1989), *The Nature of Rationality* (1993) nebo *Invariances: The Structure of the Objective World* (2001).

Je zajímavé a současně lehce znepokojivé, že český překlad, který vyšel loni v nakladatelství Academia, se zrodil do podobného sociopolitického kontextu jako původní vydání v roce 1974. Česká mutace knihy, jejíž hlavním poselstvím je atak na „nucené přerozdělování“ a velký stát, se objevuje v době celoevropské dominance politiky škrtů, stejně jako se původní vydání objevilo v době nástupu reaganovského a thatcherovského neoliberalismu. Jako by snad odpovědí na rostoucí nezaměstnanost, bezdomovectví, útrapy uprchlíků a obecně ekonomickou krizi, sociální napětí a nejistotu byla filozofická obhajoba dalšího rozkladu sociálních záchranných systémů a společenské solidarity v duchu libertariánského individualismu.

Zde je namísto určitá sebereflexivní vsuvka. Číst *Anarchii, stát a utopii* bylo pro levičově smýšlejícího recenzenta stavějícího na kontinentálním poststrukturalismu velkým utrpením. A to nejen pro obsah knihy (viz rozbor níže), ale i strukturu autorova myšlení. Nozick byl pevně ukotven v angloamerické analytické filozofii, která vede jeho argumentaci v knize spíše v podobě logicky vyhocených (místy až absurdních) myšlenkových experimentů, často postulovaných v podobě těžko uchopitelných rovnic (s. 73–74, 76, 220–221), namísto ukotvení závěrů a vizí v historických a sociálních kontextech a praxích.

Nozickovo myšlení vychází z tradice *teorie přirozených práv*, což nám autor jasně naznačuje hned první větou předmluvy: „*Jednotlivci mají svá práva a ostatní lidé nebo skupiny lidí jim nesmí dělat nic, co by tato práva porušovalo*“ (s. 11). Knihu pak provází napětí plynoucí z dichotomie tohoto liberálně (moderně) pojatého subjektu práv a státu. Nozick tak velmi čistě osvětluje základní východisko moderní politické teorie, která nikdy nestála na myšlence radikální emancipace, ale na obhajobě legitimacy státu a jeho možného zasahování do práv atomisticky vymezeného suverénního jedince. Rozhodující tezí knihy tedy je, že „*minimální stát, omezený na základní funkce ochrany proti síle, krádežím, podvodům, vynucování smluv a podobně [...], je nejen podnětný, ale také správný*“ (s. 11). Jakýkoliv rozsáhlejší stát je ovšem nepřijatelný, a proto nesmí jednat „*některé občany pomáhat ostatním a jednat nesmí zakazovat činnosti, které lidé dělají pro své vlastní dobro nebo ochranu*“ (s. 11).

Anarchii, stát a utopii tvoří deset kapitol rozdělených do tří hlavních částí. První část knihy obhazuje nezbytnost a morální legitimitu existence státu, který dle Nozicka z anarchického přirozeného stavu à la Locke vyvstává, aniž by o to někdo usiloval a aniž by vzrůstající stát utiskoval práva jednotlivců. Druhá část knihy se pak všestranně snaží argumentovat pro minimální stát jako jediný ospravedlnitelný, a to zejména na pozadí kritiky redistribuce jakožto morálně špatné. V poslední části knihy pak Nozick argumentuje pro jím definovaný utopický rámeček, který nakonec ztotožňuje s minimálním státem.

První část, nazvaná „*Teorie přirozeného stavu aneb Jak se mimoděk dopracovat zpátky ke státu*“, je koncipována zejména jakožto argumentace proti výčitkám těch, které Nozick nazývá *individualistickými anarchisty*. Ti odmítají legitimitu státu *per se*, neboť považují

stát za nevyhnutelně hierarchickou a dominantní instituci, která zasahuje do práv jedinců. V první kapitole této části se nám Nozick snaží osvětlit, proč potřebujeme teorie přirozeného stavu. Nozick se nejprve zabývá anarchistickými přístupy, přičemž svůj normativní experiment staví na podobě nestátního stavu, v němž „*lidé obecně dodržují morální omezení a celkově se chovají, tak jak by měli*“ (s. 23). V druhé kapitole Nozick rozebírá koncept přirozeného stavu, zejména na základě idejí Johna Locka. Po vyjmenování hlavních Lockových premis (s východiskem v modernistickém individualismu a subjektu chápaném jakožto suverénní subjekt práv a vlastnictví) pak Nozick vymezuje i nevýhody, které pramení zejména z nejistoty spojené s urovnáváním sporů v ryze individualistickém rámci anarchického stavu. Řešením jsou pro Nozicka takzvaná ochranná sdružení. Nozickův argument rádozy přirozeně přechází od sdružení přátel až po profesionální ochranná sdružení, která služby řešení sporů nabízí v kapitalistickém kontraktuálním duchu za odměnu. Poté argumentuje, že se v určité oblasti časem ustaví jedno dominantní ochranné sdružení (s. 32). Takové sdružení, které vzniká pod „*vlivem spontánních uskupení, sdružení vzájemné ochrany, dělby práce, tržních tlaků, úspor z rozsahu a racionálních soukromých zájmů*“ (s. 33), tvoří dle autora jakýsi ultraminimální stát. Ultraminimální proto, že nemá dva základní atributy „plnohodnotného“ státu, a to jednak monopol na násilí a jednak nechrání všechny na daném území, ale jen ty, co si ochranu platí (s. 40). Nozickovo téměř teleologické vzednutí se státu zdůvodňuje „*Vysvětlení pomocí neviditelné ruky*“ (s. 34). Racionální jedinci se následováním vlastního zájmu ke státu nenásilně dopracují. Autor se tak snaží vyhnout chápání státu jako instituce dominance, ale zejména pak usiluje o překonání tolik kritizované *společenské smlouvy* jakožto hlavní liberální metody překročení přirozeného stavu.

Třetí kapitola vytyčuje Nozickovu morální teorii, která je založena na neporušitelnosti přirozených práv a radikálně se vymezuje proti utilitarismu. Nozick zde usiluje formulovat *vedlejší omezení* způsobů, jakými se lidé mohou chovat k druhým, aby tak mohl stanovit legitimní omezení ze strany minimálního státu, které může stát praktikovat s cílem ochránit všechny na svém území. Nozick opět zdůrazňuje separovanost každého jedince: „*existují samostatní jednotlivci a každý vede svůj život*“ (s. 50). Autor pak vymezuje základní kritéria či vlastnosti člověka, které tvoří základ daných přirozených práv jakožto vedlejších omezení. Jsou jimi zejména racionalita, svobodná vůle a morální aktérství a „*schopnost regulovat a řídit život v souladu s jeho celkovým pojetím, které se daná bytost rozhodla přijmout*“ (s. 63–64). Základním libertariánským omezením je pak zákaz obětovat jednoho člověka ve prospěch druhého, ani pokud by to zvýšilo všeobecné blaho a štěstí v utilitárním duchu.

Ve čtvrté kapitole se Nozick snaží definovat morálně přijatelné překračování hranice přirozených práv. V kapitole postupně rozebírá retributivní teorie a teorie odstrašování a tvrdí, že nejsou vhodné. Jádrem Nozickova přístupu k překračování hranic je praxe kompenzace. Autor tvrdí, že je v pořádku, pokud se překročí přirozená práva, ale „obět“ je *zpětně* kompenzována. Postupně v kapitole vymezuje dílčí podmínky. Například je podle něj třeba zakázat ta kompenzovaná překročení, která by vyvolávala neustálý strach, že nám může někdo ublížit (s. 84). Taktéž se vymezuje vůči *potenciálnímu* riskantnímu jednání, jako je kupříkladu řízení auta epileptikem. V tomto případě Nozick tvrdí, že zákaz riskantního jednání je v pořádku, pokud „*kompenzování budou jen ti, kteří jsou zákazem znevýhodněni, a budou kompenzováni pouze za své znevýhodnění*“ (s. 100). Celkově tedy hranice vymezené přirozenými právy překračovat nelze, a pokud už ano, tak jedině při dodatečném či preventivním odškodnění (s. 71).

Konečně v páté kapitole se Nozick dopracovává k morálně ospravedlnitelnému státu. Primárním cílem kapitoly je vymezení, jak může dominantní ochranná agentura jednat ve vztahu k jiným než svým klientům. Jádrem argumentu je, že Nozick dává sdružení právo potrestat uživatele, který potrestal jeho klienta *nespravedlivým* nebo *nespolehlivým* postupem (s. 119), čímž získává sdružení faktický monopol na násilí, nikoliv tedy nějaký

objektivní či právní monopol (s. 121). Ovšem zákaz páchání svévolné spravedlnosti musí být kompenzován dle principu rozebraného výše. Nozick argumentuje, že kompenzace bude většinou nabírat podoby ochrany proti svým klientům. A tehdy dominantní sdružení splní podmínky stát se státem. Taková agentura je jako „*jediná schopna obecně vymoci zákaz používání nespolehlivých vynucovacích prostředků*“ (s. 125) a na základě kompenzace „*na svém území chrání i neklienty, kterým zakáže používat svépomocné vynucovací postupy na jejich klientech*“ (s. 125). Takto Nozick uzavírá svůj důkaz, že z přirozeného stavu může vzejít stát bez porušování práv. Stát, který vzniká principem neviditelné ruky a morálními prostředky.

Poslední kapitola první části se pak už snaží jen vyvrátit možné protiargumenty, často prokládané rovnicemi kritizovanými v úvodu, aniž by ovšem nabízel nějaké zajímavé teze.

První část lze kritizovat hned v několika liniích. Rozhodující je dle mého námitka, že celá tato práce je pouhou hypotetickou myšlenkovou ekvilibristikou. Nozick vytváří konstrukci, jež ignoruje závěry široce pojatých kritik zejména od historických sociologů o tom, že stát vzniká nevyhnutelně válkou a násilím a nikdy v historii nekompenzoval nikoho za jeho podmanění (viz Tilly 1992). Celý Nozickův argument je sice vnitřně soudržný, ale naprosto neužitečný z hlediska sociální praxe a dle mého i neetický. Dalším bodem kritiky by mohl být také všudypřítomný liberální (či modernistický) esencialismus, a to jak při vymezování jedince jakožto naprosto atomizovaného subjektu se specificky liberálně definovanými charakteristikami, tak při vnímání anarchického stavu jakožto ovládaného kontraktuální racionalistickou kapitalistickou optikou trhů, které jako by byly přirozené, zatímco stát je třeba obhájit a vytvořit. Tento esencialismus v chápání subjektu a sociální oblasti je jen těžko udržitelný pod tíhou desetiletí analýz z poststrukturalistického tábora. Nakonec dodejme kritiku, například v analýze Petera Singera, která do značné míry podkopává Nozickovu morální teorii námitkou, že z konstatování separovanosti jedinců (pokud na ni tedy přistoupíme) nikterak nevyplývají morální důsledky (Singer 1975).

Název druhé části knihy „Existuje něco mimo minimální stát?“ mluví sám za sebe. Nozick se zde snaží diskreditovat jakékoliv rozsáhlejší pojetí státu, než je jím definovaný hypotetický minimální stát. A tuto složitou otázku redukuje na debatu o tom, zda lze ospravedlnit stát, který slouží k redistribuci majetku. Dlužno poznamenat, že toto Nozickovo úsilí v době publikace, tedy v roce 1974, mohlo působit jako zajímavá kritika téměř nezpochybovaného předpokladu, že rozsáhlý stát je legitimní právě proto, že plní důležitou roli při redistribuci majetku. Kapitola sedmá, nazvaná „Distributivní spravedlnost“, jasně ukazuje, jaké přístupy Nozickovu pohledu konkurují. Nozick tvrdí, že ve svobodné společnosti nemá centrální distribuce místo, protože redistribuce vychází ze svobodných výměn a jednání jedinců. Nozick na toto tvrzení navazuje své přesvědčení o „správném pohledu“ na materiální spravedlnost, a to *teorii oprávnění* (s. 162). Nozickova teorie oprávnění staví na dvou základních premisách, a to na a) spravedlivém nabytí majetku a b) spravedlivém převodu majetku. Nozick přidává ještě třetí téma, které však nijak nerozebírá, ačkoliv by to bylo to jediné, co jeho úvahám mohlo dodat legitimitu, a to c) náprava nespravedlnosti ve věcech majetkových (s. 164).

Nozick se snaží argumentovat proti takzvaným teoriím modelování, které reflektují strukturální rozložení majetku ve finálním stavu, zatímco on usiluje o historizaci a zdůrazňuje proces nabývání a převodů. Nozick se nesoustředí na finální stav a s tímto přístupem je schopen ospravedlnit obrovské majetkové nerovnosti, pokud k původnímu nabytí a následným převodům došlo legitimní cestou. Pokud ano, současní držitelé mají nárok na tento majetek bez ohledu na aktuální nerovnost (s. 163). Autor paroduje všemožné formulky typu „Každému dle jeho potřeb“, když nabízí svou vlastní: „*Od každého to, co dá, každému to, co dostane*“ (s. 172). Svě pojetí legitimního nabytí majetku pak staví na takzvané Lockově podmínce, která říká, že ten, kdo vložil do nevlastněného objektu svou práci, získává na něj vlastnické právo. Ovšem trochu Lockovu podmínku zmírňuje a konstatuje,

že takové vlastnictví vznikne, jen pokud nezhorší situaci lidí, kteří s nevlastněným objektem také dříve nakládali (s. 186).

Nozick pak tuto tezi obhajuje a tvrdí, že distributivní modely ignorují zájmy a cíle dárců, kteří majetek řádně nabyli. Redistribuci, respektive k ní nutně určené danění, Nozick považuje za *nucenou práci*, již jsou pracovníci trestáni za svou činnost (s. 180–181) a která je nutí dávat díl koláče i lidem, kteří nevstupovali do pracovního procesu jeho produkce. Celkově tak distributivní modely ospravedlňují vnímání druhých jako prostředků a tím porušují vedlejší omezení.

Druhý oddíl sedmé kapitoly Nozick věnuje kritice jedné ze základních knih liberální politické teorie, *Teorii spravedlnosti* Johna Rawlse, jejíž význam Nozick celkem velkoryse srovnává například se spisy J. S. Milla. Podle Rawlse nastoluje otázku distributivní spravedlnosti sociální kooperace, která komplikuje určení toho, kdo má na co nárok. Hlavním pilířem Rawlsova normativního přístupu je hypotetická *počáteční situace*, v níž se racionální jedinci dohodnou na základních principech spravedlnosti pod *závojem nevědomosti*, tedy bez vědomí o své inteligenci, fyzických schopnostech, bohatství, třídě, statusu, moci atd. Rawls tvrdí, že by z takové situace vzešly dva principy: a) princip rovnosti základních práv a povinností a b) princip diference, podle něhož jsou nerovnosti spravedlivé, pokud vyústí v kompenzující blaho pro kohokoliv, obzvláště pro ty nejslabší. Nozick se pak zaměřuje zejména na druhý z principů a zkoumá jeho spravedlnost. Kritizuje Rawlsovu snahu kolektivizovat vrozené talenty a nadání těch šťastnějších a vnímat je jako kolektivní aktivum. Rawls tak činí, protože odmítá přirozená nadání jako nezasloužená a morálně arbitrární, zatímco Nozick je hájí, a to na hrubě individualistickém základě, na kterém staví celou svou knihu. Tvrdí, že méně nadaní nemají spravedlivý nárok čerpat z úsilí, inteligence a práce nadanějších atd. Současně zdůrazňuje, že Rawls stejně jako další nabízí distribuční principy výsledného stavu (s. 211), nikoliv historizující teorii procesu oprávnění (s. 212), tudíž podle Nozickových měřítek, podle jeho důkazu jediných udržitelných, musí být Rawlsův přístup zamítnut. Nozick uzavírá kapitolu tím, že distributivní přístupy nemohou nabídnout takovou míru spravedlnosti jako jeho teorie oprávnění, a tudíž jsou nevyhnutelně nemorální a nemohou legitimizovat rozsáhlejší stát.

V osmé kapitole se Nozick věnuje *rovnosti, závisti, vykořisťování a jiným tématům*. Nozick trefně poznamenává, že u egalitárních přístupů se rovnost často presumuje jako dobro, aniž by však nabízely přesvědčivou argumentaci ve prospěch legitimacy rovnosti jako takové. Dalším zajímavým postřehem kapitoly je Nozickův rozbor otázky sebeúcty a závisti. Tvrdí, že rovnostáři závidí těm, co mají talent a úspěch (s. 249), a že volání po rovnosti je jen zhrzená sebeúcta (s. 253). Tvrdí, že nelze získat sebedůvěru z vynucené nivelizace daných pozic. Nozick se v kapitole zabývá také skutečností, že poslouchání rozkazů v práci nemusí vést k nízké sebeúctě (například v armádě či orchestru), nebo dokonce otázkou demokraticky řízených podniků a jejich absence. Tvrdí například, že továrny řízené dělníky by byly nerovnostářské, protože by různí dělníci v různých továrnách dostávali různé platy (s. 261). Nozick také zmiňuje otázku vykořisťování nebo filantropie.

Devátá kapitola s názvem „Demokteze“ patří opět k těm, které mohly být vynechány. Autor v ní rozvádí složitý myšlenkový experiment, postavený na rozvíjení vzájemného vlastnictví podílů lidí k lidem. Takový systém pak nazývá demoktickým systémem vlastnictví lidí lidmi pro lidi. Jde o systém vzájemného rozhodování o svých životech. Nozickovo úsilí za každou cenu obhájit nerovnoměrné rozdělení majetku je až fascinující. Jeho přístup je o to víc pokrytecký, uvážíme-li, že ačkoliv volá po historizaci vlastnických práv, kterou údajně jeho teorie oprávnění nabízí, sám ignoruje historii a fakt, že lidé nabývali majetku ve výrazně většině případů vykořisťováním, drancováním a násilím.

V poslední části se Nozick zabývá utopií. V kapitole nejprve buduje *model* utopického světa, který pak ovšem opouští a rozvíjí *rámeček*. Nozickovým východiskem je opět důraz na individualitu a jedinečnost všech jedinců. Zdůrazňuje, že neexistuje jedna komunita a jeden způsob života, který dokáže naplnit tužby a potřeby všech (s. 317). Svůj rámeček tak

chápe jako jakousi metaautopii, jež nechává prostor mnoha dílčím utopickým experimentům, které budou různě silit či slábnout (s. 319). Nozick chápe svůj rámec v procedurálním duchu a kritizuje tradiční utopické projekty za to, že se stavějí do role proroků schopných předpovědět jediný ideální utopický finální stav. Nozick nakonec tvrdí, že tento rámec odpovídá jeho pojetí minimálního státu. Rámec by tvořil jakousi strukturu, která by dávala prostor pro experimentování a utváření utopických komunit (s. 339). Nozickova argumentace ve prospěch experimentace a diverzity utopií je sympatická, stejně jako důraz na unikátnost jedinců. O to překvapivější je pak obrat: poté co autor sám argumentoval, že stát nevyhnutelně potlačuje diverzitu komunit a stává se hegemonní silou, představuje minimální stát jako garanta diverzity.

Anarchie, stát a utopie představuje jeden z nejnepřesvědčivějších normativních přístupů. Ve své snaze chránit jedince a jeho jedinečnost před hrozbou zmasovění a násilí ve jménu kolektivního dobra utíká Nozick k úplnému individualismu, který se obrací proti každému volání po společenské solidaritě i proti budování ještě rovnostářšší společnosti. V době neoliberální hegemonie je tento přístup to poslední, co bychom mohli potřebovat. *Anarchie, stát a utopie* zanechala v recenzentovi hořkou pachut' a pocit vzteku z toho, s jakou vervou lze hájit nerovnost jazykem svobody. Knihu lze doporučit všem odvážlivcům, kteří chtějí pochopit absurditu radikálně libertariánského myšlení.

Jan Blažek

Literatura

- Singer, Peter (1975): The Right to Be Rich or Poor. *The New York Review of Books*, Vol. 22, No. 3, s. 19–24.
- Tilly, Charles (1992): *Coercion, Capital and European States, A.D. 990–1992*. Oxford: Wiley-Blackwell.